

AZERBAYCAN'DA MATBUAT HAREKETLERİNİN BAŞLANGICI**İrfan Murat YILDIRIM*****Özet**

Ruslar, Kafkasya ve Azerbaycan'ın işgalinden sonra takip ettikleri müstemlekecilik siyaseti gereği 1828'de Tifflisskiy Vedomosti (Tiflis Haberleri) adıyla bir gazete çıkarırlar.

Rusça çıkan bu gazetede Azerbaycan'la ilgili çeşitli yazılar da çıkmıştır.

Azerbaycan'ın ilk millî gazetesi 22 Temmuz 1875'de Hasan Bey Zerdabi tarafından ayda iki defa çıkarılan Ekinci gazetesidir. Önceleri 4 sonraları da 8 sayfa olarak çıkan bu gazete Azerbaycan'da millî matbuat oluşması yolunda çığır açmıştır.

Ekinci'den sonra Ziya ve Ziya-yı Kafkasiyye gazeteleri çıkar. Bu iki gazetenin ardından Keşkül adlı dergi çıkarılmıştır.

Bu gazete ve dergiler Rus sansürü tarafından kapatıldıktan sonra uzun bir müddet Azeri Türkçesiyle gazete veya dergi çıkarılmasına izin verilmemiştir. Nihayet 1903'de Şark-ı Rus gazetesi çıkarılmıştır.

Azerbaycan'da Türk matbuatı asıl gelişmesini 1905 Rus ihtilalinden sonra gösterir. 1905-1920 yılları arasında Azerbaycan'da altmış kadar gazete ve dergi neşrolunmuştur.

Bu gazete ve dergiler dönemin siyasi ve sosyal hayatında çok önemli rol oynamışlardır.

Makalede bu dönemde çıkan belli başlı gazete ve dergiler, taşıdığı öneme göre kısaca incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Azerbaycan matbuatı, Ekinci gazetesi.

THE BEGINING OF THE PRESS MOVEMENT IN AZERBAIJAN**Abstract**

The Russians published a newspaper named Tifflisskiy Vedomosti (Tbilisi News) in 1828 by the politics of colonisim, after invasion of Caucasian and Azerbaijan.

Various articles about Azerbaijan was released in this newspaper which printed in Russian.

Azerbaijan's first national newspaper is "Ekinci Newspaper" published semi-monthly by Hasan Bey Zerdabi in 22 July 1875. This newspaper, which was being published previously in 4 pages, later in 8 pages, achieved a significant breakthrough in formation of national press in Azerbaijan.

After Ekinci, Ziya and Ziya-yı Kafkasiyye Newspapers was published. By the following of this two newspapers, the magazine named Keşkül was released.

After these newspapers and magazines was closed by reason of Russian censorship, publishing newspapers and magazines in Azerbaijani Turkish

* Yrd. Doç. Dr.; Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, imuraty@yahoo.com

Language was not allowed. Finally, Şark-ı Rus Newspaper was published in 1903.

Turkish Press in Azerbaijan significantly made progress after the 1905 Russian Revolution. Between years of 1905 and 1920, approximately sixty newspapers and magazines was released.

These newspapers and magazines had played an important role in the political and social life.

In the article, major newspapers and magazines published in this period has been analyzed according to the order of importance.

Keywords: Azerbaijan, Azerbaijan press, Ekinci newspaper

Ruslar, Kafkasya ve Azerbaycan'ın işgalinden sonra takip ettikleri müstemlekecilik siyaseti gereği halkla ilişkiler kurabilmek hükûmetin kararlarını ve kanunları duyurabilme amacıyla 1828'de Tiflis'te Tifflisskiy Vedomosti (Tiflis Haberleri) adıyla bir gazete çıkarırlar.¹

Rusça çıkan bu gazetede Azerbaycan'la ilgili çeşitli yazılar da çıkmıştır. 1829'da Gürcüce, 1830'da Ermenice, 1832 'den itibaren de Azeri Türkçesiyle ekler veren bu gazetenin Tiflis Exbarı adını taşıyan Azeri Türkçesiyle çıkan eki bu güne kadar ele geçmemiştir.

Tiflis Exbarı kayıtlara göre kısa bir müddet çıktıktan sonra yine devlet tarafından kapatılır. Yine Tiflis'te 1838-1864 yılları arasında Rusça olarak çıkan Zakavkaskiy Vestnik gazetesi 1845 yılından itibaren Azeri Türkçesiyle de Kafkasın bu terefinin xeberi adıyla çıkar. Bu ek 1849'da kapatılır.²

Azeri Türkçesiyle çıkan bu ekler hem devlet tarafından çıkarıldığı için hem de millî hususiyetler taşımadığı için Azerbaycan matbuatının başlangıcı olarak kabul edilmezler.

Azerbaycan'ın millî matbuatı 22 Temmuz 1875'te Hasan Bey Zerdabi tarafından ayda iki defa çıkarılan Ekinci gazetesidir. Gazete 1875-1877 yılları arasında 56 sayı çıkmıştır. İlk sayıları 4, daha sonraki sayıları 8 sayfa çıkan bu gazete Azerbaycan'da millî matbuat oluşması yolunda çığır açmıştır.

Ekinci'den sonra Ziya (Tiflis 1879-1880), Ziya-yı Kafkasiyye (Tiflis, 1880-1884) gazeteleri çıkar. Bu iki gazetenin ardından Keşkül (1883-1891) adlı dergi çıkarılır.

Bu dergi de Rus sansürü tarafından kapatıldıktan sonra 1903 yılına kadar Azeri Türkçesiyle gazete veya dergi çıkarılmasına izin verilmemiştir. Nihayet 1903'te Mehemed Şahtaxtı tarafından Şark-ı Rus (1903-1905) çıkarılır.

¹ Akpınar, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 89; Aşırılı, Akif, Azerbaycan Matbuatı Tarihi, Bakı 2009, s. 6.

² Akpınar, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 89; Aşırılı, Akif, Azerbaycan Matbuatı Tarihi, Bakı 2009, s. 9-10.

* Bu makalede yazar tarafından hazırlanan (2007-2010) **Azerbaycan Matbuatında Türkiye-Azerbaycan Edebi ve Kültürel ilişkileri (1905-1920)** adlı proje çalışmasından geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Bu arada Rusça yayınlanmış olsa da (1891-1919) Kaspi gazetesinden de söz etmek gerekir. Bu gazetede Ali Merdan Topçubaşı, Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzade Ali Bey, Ferudun Bey Köçerli, Neriman Nerimanof, Eynalı Sultanof gibi dönemin önemli Azeri aydınlarının yazılarına yer verilmiştir.

1905 yılına kadar Azerbaycan'da çıkan gazetelere bakıldığında Rus idaresinin ve sansürünün, Azeri Türkçesiyle gazete çıkmasına izin vermediği ve bu dönemde çıkmasına izin alınabilen gazetelerin de büyük ölçüde Rus sansürünün baskısı altında olduğunu ve sansür tarafından bu yayın organlarının sıkı bir şekilde sürekli denetlendiği görülür. Bu nedenle Azerbaycan'da Türk matbuatı asıl gelişmesini 1905 Rus ihtilalinden sonra gösterir.³

1905-1920 yılları arasında Azerbaycan'da altmış kadar gazete ve dergi neşrolunur. Bunların arasında siyasi ve kültürel alanda önemli yere sahip başlıca gazete ve dergileri sayacak olursak: Hayat (1905-1906), İrşad (1905-1908), Tekâmül (1906-1907), Taze Hayat (1907-1908), Burhan-Terakki (1906-1911), İttifak (1908-1909), Mazhar/Mezher (1908-1917), Terakki (1908-1909), Hakikat (1909-1910), Nicat (1910-1912), Seda (1909-1911), Hilal (1910-1911), Asar-Hakikat (1911-1912), Yeni İrşad (1911-1912), Seda-yı Vatan (1911-1912), Basiret (1914-1920), Açık Söz (1915-1918), Yeni İkdâm (1915), Seda-yı Kafkaz (1915-1916), Son Haber (1915-1916), Doğru Söz (1916-1917), İttihad (1917-1920), Millet (Akmescit 1917, Bakû 1918-1920), Müsavat (1917), Azerbaycan (Gence 1918, Bakû 1918-1920), İstiklal (1918-1920), Davet-Koç (1906), Debistan (1906-1908), Molla Nesreddin (1906-1931), Himmet/Hümmet (1904-19059, Rehber (1906-1907), Behlul (1907), Füyuzat (1906-1907), Yeni Füyuzat (1910-1911), Güneş (1910-1911), Işık (1911-1912), Mekteb (1911-1920), Hak Yolu (1911-1912), Kel Niyyet (1912-1913), Şelale (1913-1914), Dirilik (1914-1916), Tuti (1914-1917), Baba-yı Emir (1915-1916), Kurtuluş (1915-1920), Şeypur (1918-1919), Zenbur (1918-1920) gazete ve dergilerini görebiliriz.⁴

Bu gazeteler ve dergiler hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse:

Hayat⁵ (1905-1906):

Zeynalabidin Tağıyev'in maddi destek verdiği ve Ali Merdan Topçubaşı'nın imtiyaz sahibi olduğu Hayat gazetesi 1905-1906 yılları arasında toplam 325 sayı çıkmıştır. "Günlük, siyasi, içtimai, iktisadi ve edebi" başlığıyla çıkan ve Azerbaycan matbuat tarihinde önemli rol

³ Ağarefi, Zéynalzade, Azerbaycan Metbuatı ve Çar Sénzurası 1850-1905, Bakı 2006, s. 276-291; Mehemedzade, Mirza Bala, Azerbaycan Türk Matbuatı, Bakı 2004, s. 15.

⁴ Akpınar, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 94.

⁵ Sevimli, Yakup, Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

oynayan bu gazetenin yöneticiliğini Ahmet Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade yapmıştır. Daha sonra Ahmet Ağaoğlu gazeteden 102. sayıdan sonra ayrılmıştır.⁶

Hayat gazetesinin yazı kadrosu arasında Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Hasan Bey Zerdabi, Abbas Sıhhat, Mehemed Hadi, Üzeyir Hacıbeyli, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, M. E. Sabir, N. Nerimanov, M. Hacinski, M. E. Şeyxzade, S. M. Qenizade gibi önemli şahsiyetler vardır.

Gazete Rus sansürünün şiddetli baskısı altında 1906 yılına kadar çıkar ancak 1906 yılının Eylül ayında “zararlı istikameti” olduğu iddia edilerek kapatılır.

İrşad⁷ (1905-1908):

İrşad, 1905-1908 yılları arasında Azerbaycan’ın Bakû şehrinde yayımlanmıştır. Gazete “Her günlük, edebî, siyasî, ilmî, iktisadî ve içtimaî Türk dilinde Müslüman gazetesidir” başlığıyla çıkmıştır.

İrşad gazetesi, 1905’te 1 - 12; 1906’da 13 - 296; 1907’de 1 - 134; 1908’de 1 - 95 olmak üzere toplam 525 sayı çıkmıştır.

Gazetenin müdürü ve imtiyaz Sahibi Ahmed Ağayev (Ahmet Ağaoğlu)’dir. Gazeteyi maddi açıdan Azerbaycan’ın petrol zenginlerinden İsa Bey Aşurbeyov desteklemektedir. 1906 yılı şubat ayındaki sayılarında geçici müdür olarak Üzeyir Hacıbeyli, 1907 yılının 1 - 15. sayılarında geçici müdür olarak Haşimbey Vezirov, 1908 yılında 46 - 57. sayılarında geçici müdür olarak Mehmet Emin Resulzade görev almışlardır.

Gazetenin önemli yazarları arasında Üzeyir Hacıbeyli, Mehmet Emin Resulzade, F. Ağazade, Ö. F. Numanzade, Q. Qarayev, A. Y. Talıbzade, M. S. Axundov, A. Sur, S. M. Efendiyev, M. Hadi, N. Vezirov, M. E. Sabir’i sayabiliriz.

Gazete çıktığı müddetçe sayfa sayıları zaman zaman değişmiştir. Bazen sayılar iki, bazen dört, bazen de altı sayfadan oluşmaktadır. Gazetenin ilk sayfasında Arap harfleriyle yazılmış “İrşad” başlığıyla karşılaşırız. İrşad başlığının altında yine Arap harfleriyle yazılmış “Hürriyet, Müsavat, Adalet” klişesini görürüz. Bu klişenin altında ise “Tek nüshası 5 kapıktır.” ibaresi yer almaktadır. **İrşad** başlığının üst kısmında, gazetenin sayı numarası, Hicrî ve Rus-Ortodoks takvimine göre tarihleri ve sayfa numarası yer almaktadır.

İrşad başlığının ve bu tabloların en altında tablo ve başlığın altına yazılmış “Gazetemiz cemaate dair veya ilim ve edepten bahseden nâfiyalı yazılar için açıktır. Gazetemizin mesleğine

⁶ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, Azərneşr, 1993, s. 51.

⁷ Beşikçioğlu, Bahar Melis, İrşad Gazetesinin 1907-1908 Yıllarının Kronolojik Fihristi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

muvâfık olmayan yazılar çap olunmuyor. Her günlük, siyasî, edebî, ilmî, iktisadî ve içtimâî Türk dilinde Müslüman gazetesidir. Gazetemizin her hafta Fars dilinde dahi bir varakası olacak” şeklinde İrşad gazetesinin çıkış amacını, gazetede yer alan yazıların konusunu, gazetenin dilini ve her hafta Farsça bir nüshasının çıkacağını gösteren ifadelerle yer verilmiştir.

İrşad gazetesinde kullanılan dilin genelde açık ve sade olduğunu görmekteyiz. Gazetede kullanılan dilde, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesine ait özellikler birlikte görülmektedir. Gazetenin dili için, Tercüman’ın da kullandığı “ortak edebî dil” ifadesini kullanabiliriz. 1905’lere kadar Tercüman gazetesini Rusya Türkleri içerisinde süreli tek yayın organı olmuştur. Bu durum 1905 Rus Meşrutiyeti ile kısmen değişmiş olmakla birlikte, Tercüman’ın etkisi 1905 dönemini takiben çıkan birçok yayın organı üzerinde görülmektedir.

İrşad’da yer alan makaleler, döneminin siyasî, sosyal, kültürel, tarihî ve edebî hayatı açısından önemlidir. Özellikle Azerbaycan sahasında çalışan bir araştırmacı için bu makalelerin okunarak değerlendirilmesi, 1905 yılı ve bu yılı takip eden dönemi anlaması ve yorumlaması açısından önemlidir.

1905 Rus meşrutiyetinin sağladığı nispeten geniş hürriyet havasından yararlanılarak yayımlanan bu gazete, Azerbaycan fikir ve edebiyat hayatı için oldukça önemlidir. Bu gazetede yayımlanmış çeşitli konulardaki yazılar, makaleler, son derece zengin malzeme ihtiva etmektedir.

İrşad Gazetesinde Ele Alınan Başlıca Konular

a) Siyasi, Sosyal, Kültürel Problemler

İrşad gazetesinin, İrşad başlığının altında yer alan kelimelere baktığımızda; “Hürriyet”, “Müsâvât”, “Adalet” kelimelerini görürüz. İrşad kelime olarak “doğru yolu gösterme, uyandırma” anlamlarına gelmektedir. İrşad gazetesinin incelediğimiz sayılarında genel olarak bu ilkelere bağlı kalındığı görülmüştür. İrşad, Rusya içerisinde yaşayan Türklerin sosyal ve kültürel anlamda özgürlükleri için çalışmış, 1905 Rus Meşrutiyeti’yle gelen geçici serbestlik havası içinde onlara siyasî hakları ve eşitlik konularında için yol gösterici olmuştur.

İrşad gazetesinin fihristine baktığımızda, gazetede siyasî, sosyal ve kültürel konuların geniş bir yer tuttuğunu görürüz. Özellikle Ahmed Ağayev’in (Ağaoğlu) makalelerine bakıldığında bu sözünü ettiğimiz durum daha iyi anlaşılacaktır. Ahmet Ağaoğlu, İslami kaidelerinin yozlaşması, İslam dinindeki hürriyet ve eşitlik kavramları, Müslüman (Azerbaycan Türkleri) ve Ermeni ilişkileri, Rus meşrutiyetinin Rusya Müslümanlarına (Rusya içerisinde yaşayan Türklere) getirdikleri, eğitim, eşitlik gibi konularda yazmıştır

Gazetenin geneline baktığımızda; millî kimlik, modernleşme, hürriyet, eğitim problemleri, kadın hakları, Ermeni meselesi, Ruslarla ilişkiler, İran meşrutiyet hareketleri gibi konular gazetenin içeriğini oluşturmaktadır. Gazetede ele alınan bu konular, bugüne de ışık tutmakta ve günümüzde de önemini korumaktadır.

Gazetede yer alan konular içerisinde Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasındaki ilişkileri konu alan yazılar geniş yer tutar. Bu konu gazetenin hemen hemen her sayısında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ermeni problemlerinin günümüzdeki aktüelliği düşünüldüğünde İrşad'da yer alan bu yazıların tarihçiler açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

İrşad gazetesi yalnız Azerbaycan Türkleri için değil Rusya içerisinde yaşayan diğer Türk topluluklarının da siyasi, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahiptir. Ahmet Ağaoğlu başta olmak üzere gazetenin yayın kadrosunda bulunan aydınlar, Azerbaycan'ın ve Rusya içerisinde yaşayan diğer Türk topluluklarının problemlerini İrşad aracılığıyla 1905 Rus meşrutiyetinin sağladığı geçici hürriyet ortamında dile getirebilmişlerdir.

İrşad gazetesi içerdiği siyasi, sosyal ve kültürel problemler dolayısıyla tarihçiler, sosyologlar için de zengin bir malzemeye sahiptir.

Gazetenin genelinde yer alan okuyucu mektuplarının, İrşad gazetesinin okunduğu coğrafyayı bize göstermesi açısından önemi büyüktür. Bu okuyucu mektuplarından, gazete Osmanlı, İran ve Rus çevrelerince okunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da İrşad'ın kültürel açıdan ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Okuyucular İrşad'da çıkan yazılara cevaplar niteliğinde gazete idaresine mektuplar göndererek, yaşadıkları yerin zihniyetini, eğitim anlayışını, kültürünü yansıtmaktadırlar.

b) Dil ve Edebiyat Meseleleri

İrşad'ın çıkan bütün sayılarını göz önünde bulundurduğumuzda; gazetede dil ve edebiyat konularıyla ilgili yazılara genelde "Felyeton" başlığı altında yer verildiğini görmekteyiz. Bu başlık altında yayımlanan yazılar şiir, hikâye, tercüme türünde yazılardır.

Füyuzat (1906-1907):

Ali Bey Hüseyinzade tarafından Hayat kapandıktan iki ay sonra (hayatın yerine) çıkarılmıştır. 1 Kasım 1906 - 1 Kasım 1907 tarihleri arasında çıkmıştır. Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in maddi desteğiyle çıkarılan bu derginin yazarları arasında; Ali Bey Hüseyinzade, Mehmed Hadi, Hasan Sabri Ayyazov, İbrahim Tahir, Axund Yusif Talıbzade, Mirze Elekber Sabir Tahirzade, Eli Ağa Hesenov, Seid Selmasi, Abbas Sıhhat, Ehmet Kamal, E.Sebur, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavit, Abdulla Şaiq gibi Azerbaycanlı ediplerin yanı sıra

Abdullah Cevdet, Ahmet Raik, Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit gibi Türkiye'nin önemli şair ve yazarlarını sayabiliriz.⁸

Dili tek bir millî dil iddiasını taşımasına rağmen o dönemdeki ağır ve ağdalı Servet-i Fünun dönemi Osmanlıcasıdır. Bu özellik derginin taşıdığı çok büyük öneme rağmen Azerbaycan'da yeterince yaygınlaşmasına engel olduğu gibi Azerbaycan millî edebiyatı üzerinde de dil açısından olumsuz katkıları olmuştur.

Füyuzat sadece siyasi bir dergi değildir. Onun etrafında toplanan devrin önemli fikir ve sanat adamları Azerbaycan'da millî şuurun uyandırılması sürecini başlatmışlardır. Füyuzatçılık ilk planda Çarlığa, esarete, baskıya karşı Türk boylarının manevi birliğinin tecessümü olan Turancılık ideolojisinin taşıyıcısıdır. Füyuzatçılık Azerbaycan'da romantizmin, ortak Türk dilinin, ortak edebî dil anlayışının, İslamcılığın, millî meselelerde Farslaşma ve Ruslaşmaya karşı Türkçülük ideolojisinin tebliği demektir.⁹

Yalnız Azerbaycan'ın fikir ve sanat hayatına çok büyük katkılarda bulunmakla kalmayıp Türkiye'yle Azerbaycan arasında adeta bir kültür ve fikir köprüsü oluşturan bu dergi sadece 32 sayı çıkmıştır.

Molla Nesreddin (1906-1931):

Birinci Rusya inkılabından (1905) sonra çıkmaya başlayan ve en büyük sosyal hareketlilik ve medeni inkılap meydana getiren matbuat örneklerinden en önemlisi Molla Nesreddin mizah mecmuasıdır.¹⁰

Gerçekten de Azerbaycan matbuat tarihinde hiçbir eser bu mizah dergisinin sahip olduğu tesir gücüne ulaşamamıştır. Türk dünyasının her yerine ulaşan bu dergi Azerbaycan'da Sosyal-Realist cereyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dergideki yazıları, makaleler, sert tenkitler, küçük hikâyeler, mizahi şiirler, mizahi telgraflar, mizahi hikâyeler, fıkralar, mizahi ilanlar, posta kutusu, özel ilanlar (yanında ciddidir ibaresi bulunur), karikatür ve illüstrasyonlar şeklinde tasnif edebiliriz. Yazarları arasında devrin önemli aydınları, yazarları, şairleri vardır. Dergiyi Celil Memmedquluzade çıkarır. Onun dışında Ömer Faik Numanzade, Mirze Elekber Sabir, Eli Nazmi, Ebdürrehim Bey Hakverdiyev, Qurbaneli Şerifov, Salman Mümtaz, Eli Razi Şemçizade, Bayrameli Abbaszade, Mirze Eli Möciz Şebüsteri, Cefer Cabbarlı, Eli Möhzun İrevani, Müceyri, Süleyman Melikov, Mehemed Eli Sidqi, Eliqulu Necefzade Qemküsar gibi önemli aydınlar yazar kadrosundadır.

⁸ Mehemedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, 2004, s. 45.

⁹ Aşırılı, Akif, Azerbaycan Metbuatı Tarihi, Bakı 2009, s. 134-142.

¹⁰ Mehemedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, 2004, s. 49.

Karikatür ve resimleri ise devrin önemli çizerleri Oskar İvanoviç Şmerling, İozef Rotter, Ezim Ezimzade, E. Behzad, Xelil Musayev'dir.¹¹

Dergide Türk dünyasında olan bütün sosyal ve siyasi problemler, mizahın geniş imkânları içerisinde sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Türkiye'yle ilgi birçok mizahi tenkidin yanı sıra Türkiye'deki siyasi ve sosyal olayları hicveden onlarca karikatür vardır. Hem Türk siyasi tarihi hem de Türk mizah ve karikatür tarihi açısından da mutlaka değerlendirilmelidir.

Molla Nesreddin dergisi etrafında toplanan şair ve yazarlara Molla Nesreddinci denmiş, bu ekol Azeri edebiyatında demokratik düşüncenin gelişmesinde, toplumun yenilenmesinde, Azerbaycan milliyetçiliğinin şekillenmesinde uzun zaman etkili olmuştur. Molla Nesreddin dergisi yalnız Kafkasya muhitinin değil, Türkiye ve İran'ın ve ikinci derecede diğer şark ülkelerinin siyasi ve sosyal hayatını şiddetli bir tenkit ateşinden geçirmiş, cahil halk tabakasının, siyasi çevrelerin baskılarına göğüs gererek sömürgecilikle mücadelesini sürdürmüştür.

Dergide zamanın tartışma konusu olan siyasi ve toplumsal hadiseler, bunlarla ilgili şahıslar ve resmî şahsiyetler karikatürlerle, durumlarına uygun kısa mizahi yazılarla veya şiirlerle ifşa ediliyorlardı. Asıl etkileyici gücü çizgi ile sözün birleşimi oluşturuyordu.¹²

Molla Nesreddin dergisi devrin siyasal çalkantıları sebebiyle yayın hayatına bazen bir iki yıllık uzun aralar vermiş olsa bile 1906-1931 yılları arasında varlığını sürdürebilmiştir.

Azerbaycan'daki Müsavat hükümetinin yıkılması ve yönetimin Bolşeviklere geçmesinden sonra bir müddet İran'da yayınlanmışsa da yayın hayatına daha çok Azerbaycan'da devam etmiştir.

Debistan (1906-1908):

1906 Nisanından itibaren Eli İsgender Ceferzade ve Mehemmedhesen Bey tarafından çıkarılır.

Debistan dergisinin başında derginin çıkış amacını izah eden küçük bir açıklama vardır; "Talebelere mahsus iki haftada bir çıkan ve milletimizin ilerleme ve gelişmesine hizmet eden resimli Türk dergisidir."

Toplam 23 sayı çıkmış ve maddi destek bulamadığı için kapanmıştır.

¹¹ Mehemmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, 2004, s. 49
Aşırılı, Akif, Azerbaycan Metbuatı Tarixi, Bakı 2009, s.143-1167

¹² Akpınar, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 93-94

Yazarları arasında E. İ. Ceferzade, Mehmed Hadi, Şeyda, Hesên Bey Zerdabi, Firudun Bey Köçerli, R. Efendizade, Musayev, Ferhad Ağazade, Abbas Sihat, E. Efendizade, Ferecullazade vardır.¹³

Tekâmül (1906-1907):

Bakû'da ilk olarak Mehdi Bey'in müdürlüğünde; sonra ise Mehmed Emin Resulzade'nin idaresinde yayımlanan Tekâmül gazetesi, "haftalık, sosyalist" bir gazetedir. Yazarları arasında Mehmet Emin Resulzade, Sultan Mecid Efendizade, Mehmet Ali Resulzade, Esedulla Axundov, Mehmet Sadık Axundov'u sayabiliriz. Toplam 14 sayı çıkan bu gazete, aynı yıl içerisinde kapatılmış ve yerine Yoldaş gazetesi çıkmıştır.¹⁴

Taze Hayat (1907-1908):

Zeynel Abidin Tağıyev tarafından maddi olarak desteklenmiş ve Haşım Bey Vezirov tarafından, Bakû'da günlük gazete olarak 440 sayı çıkarılmıştır. Gazete çıkış amacı olarak "Taze Hayat edebî, siyasî, iktisadî, içtimaî, Türk ruznamesidir."¹⁵ iddiasını taşır.

Yazarları arasında Haşım Bey Vezirov, Mehmed Hadi, Mirze Celal Yusifzade, Hacı İbrahim Qasimov, Seyid Hüseyin Sadıq, Elabbas Müznib'i sayabiliriz.

Pan-İslamist fikirleri yaydığı gerekçesiyle kapatılmıştır.¹⁶

Burhan-ı Terakki¹⁷ (1906-1911):

Hacıtarhan'da haftalık olarak çıkan Burhan-ı Terakki gazetesinin müdürlüğünü Mustafa Lütfi Şirvanski İsmail yapmıştır. 146 sayı çıkan bu gazete "edebî, içtimaî, siyasî bir gazetedir".¹⁸

İttifak (1908-1911):

Bakû'da Haşım Bey Vezirov tarafından çıkarılmıştır. 251 sayı çıkan bu gazete, günlük, edebî, siyasi, fennî, iktisadi bir gazetedir. Şarkın dinî taassubuna karşı mücadelede önemli bir yer tutmuştur.¹⁹ Bu gazetenin kapatılmasına din adamlarının baskısı sebep olmuş ve mesul müdürü Reşid Bey Yusifzade Türkistan'a sürgün edilmiştir.²⁰

¹³ Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, 2004, s. 48-49.

¹⁴ Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, 2004, s. 51.

¹⁵ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Biblioqrafiya, Bakı, 1993, s. 41.

¹⁶ Arat, R. Rahmeti, "Matbuat" maddesi İA, 1997, C. 7, s. 385.

¹⁷ Altuntaş, Selçuk, Burhan-ı Terakki Gazetesi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹⁸ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Biblioqrafiya, Bakı, 1993, s. 34.

¹⁹ Arat, R. Rahmeti, "Matbuat" maddesi İA, 1997, C. 7, s. 385.

²⁰ Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, 2004, s. 52.

Terakki (1908-1909):

İrşad gazetesinin kapanmasından sonra Ahmet Ağaoğlu tarafından Bakû'da çıkarılmıştır. Günlük olarak çıkan bu gazete; “siyasî, edebî, iktisadî Müselman gazetesi”²¹ başlığıyla, önce haftada beş gün sonra da gündelik olarak toplam 364 sayı çıkmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'ye gitmesinden kısa bir müddet sonra kapanmıştır.

Hakikat (1909-1910):

Müdürlüğünü Üzeyir Hacıbeyli'nin yaptığı bu gazete, Bakû'da, 15 sayı çıkmıştır. Günlük, siyasi, edebî, iktisadi bir gazetedir.²²

Nicat (1910-1912):

1910'da Ali Bey Aşurbeyov'un müdürlüğünde haftalık olarak çıkar. Türkçe ve Rusça yayımlanan bu gazete 64 sayı çıkmıştır. “siyasî, edebî, içtimaî gazete” başlığıyla yayımlanan Nicat gazetesinin yazarları arasında Semed Bey Hacılibeyov, Mahmut Nedim, Mehdi Bey Hacinski, Süleyman Bey Abdurrehmanbeyov'u sayabiliriz.²³

Seda (1909-1911):

İttifak gazetesinin kapatılmasından sonra Bakû'da, Haşım Bey Vezirov tarafından çıkarılan bu gazete 1909-1911 yılları arasında toplam 480 sayı çıkar. “edebî, siyasî, fennî, iktisadî ve içtimaî Türk Ruznamesi”²⁴ başlığıyla çıkan seda gazetesi 1911 Ağustosunda kapatılır.

Hilal ve Şehab-ı sağib (1910-1911):

Bakû'da, haftalık olarak Eli Abbas Müznib tarafından çıkarılmıştır. 5 sayı çıktıktan sonra sansür tarafından kapatılınca Eli Abbas Müznib tarafından Şahab-ı sağib çıkarılır. Bu gazete de sadece 8 sayı çıkar. Gazetenin Eli Abbas Müznip tutuklanıp Sibirya'ya sürüldüğü için kapanır.²⁵

Asar -ı Hakikat (1911-1912):

Haftalık olarak Bakû'da yayımlanır. Bu gazete, “siyasî, edebî, fennî, içtimaî ve iktisadî Türkçe Müselman gazetesi”²⁶ başlığıyla çıkar. Sadece birkaç sayı çıkan bu gazetenin müdürü Mirze Celal Yusufzadedir.

²¹ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, 1993, s. 42.

²² *age.*, s. 49

²³) Mehemedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, 2004, s. 57.

²⁴) Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, 1993, s. 68.

²⁵ Mehemedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, 2004, s. 56.

²⁶ *age.*, s. 10.

Yeni İrşad (1911-1912):

Günlük, edebî, ilmî, siyasi, iktisadi bir gazete olan Yeni İrşad'ın Müdürü Yusif Ehmedov, başyazarı Mehdi Bey Hacinskidir. Bakû'da yayınlanan bu gazete 1911'de 100; 1912'de 53 sayı çıkmıştır.²⁷

Seda-yı Vatan (1911-1912):

Haşim Bey Vezirov tarafından çıkarılan Seda-yı Vatan gazetesi Bakû'da yayımlanmıştır. 1911'de 24; 1912'de 66 sayı çıkmıştır.²⁸

Şelale (1913-1914):

İsa Bey Aşurbeyli tarafından kurulan ve idare edilen bu dergi birinci yıl 47, ikinci yıl 9 olmak üzere toplam 56 sayı çıkmıştır. Yazarları arasında Sabribeyzade Xalid Xürrembey, Mehmet Emin Resulzade ve Ehmed Midhet beyi görürüz.

Osmanlılık, Osmanlıca prensiplerini savunduğu ve ağıdalı bir Osmanlıcayla çıktığı için döneminde çıkan diğer dergilerle, özellikle İkbâl dergisiyle sık sık çatışmak durumunda kalmıştır.²⁹

Basiret (1914-1920):

Basiret her hafta ve bayram sabahları neşredilen siyasi, içtimai, iktisadi ve edebî Türk gazetesidir. Bu gazeteyi Hacı İbrahim Qasimov Nisan 1914'te yayınlamaya başlamıştır.

Bakû'da yayımlanan Basiret gazetesinde, Azerbaycan'ın ünlü aydın ve yazarlarının hemen hepsinin yazılarının olduğu görülür.³⁰ Haftalık, edebî, siyasi, fennî, iktisadi bir gazetedir. 1914'te 1-35; 1915'te 36-73; 1916'da 74-131; 1917'de 142-181; 1918'de 184-201; 1919'da 204-262; 1920'de 264-284. sayıları bulunmaktadır.³¹

Açık Söz (1915-1918):

Bakû'de yayınlanan Açık Söz gazetesi 704 sayı çıkmıştır. 1 - 533 sayıları arasında gazetenin müdürü, Mehmed Abdülazizozoğlu; 534 - 704 sayıları arasında ise Mehmed Emin Resulzade'dir.³² Bu gazetenin Azerbaycan'da Türkçülük fikrinin gelişmesinde önemli rolü olmuş ve edebî dilin Azerbaycan Türkçesi olmasında etkisi görülmüştür.³³

²⁷ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, 1993, s. 130; Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, 2004, s. 59.

²⁸ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, 1993, s. 71.

²⁹ Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, 2004, s. 63-64.

³⁰ Mehmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı, 2004, s. 65.

³¹ *age.*, s. 35-36.

³² Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya, Bakı, 1993, s. 10-11.

³³ Akpınar, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s. 94.

Yazarları arasında Ömer Faik Numanzade, Neriman Nerimanov, Ebdürrehim Bey Hakverdiyev, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik, Mahmut Nedim Qaragözov, Hüseyin Sadiq, Mehdi Bey Hacinski, Şefiçe Hanım Efendizade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Xelil İbrahimov, Hüseyin Mirzecamalov, Ehmet Cövdet, Tağı Şahbazi'yi sayabiliriz.

Yeni İkdam (1915):

Bakû'da yayımlanan; günlük, siyasi, içtimai bir gazete olan Yeni İkdam, 154 sayı çıkmıştır. İmtiyaz sahibi Eli Elibekov'dur.³⁴

Seda-yı Kafkaz (1915-1916):

Bu gazete, “edebî, siyasî, fennî, iktisadî ve içtimaî Türk gazetesi”³⁵ başlığıyla 1915'te 161; 1916'da 29 sayı çıkmıştır. Haşım Bey Vezirov tarafından çıkarılan bu gazete Haşım Bey Vezirov'un vefatından birkaç ay sonra kapatılmıştır.

Son Haber (1915-1916):

Bakû'da yayımlanan Son Haber gazetesi; haftalık, içtimaî, iktisadî, siyasî, Türk gazetesidir.³⁶ Müdür ve imtiyaz sahibi; Zaman Bey Abdullabekov'dur. 1915'te 1-35; 1916'da 36-73. sayıları çıkmıştır.

Doğru Söz (1916-1917):

Bakû'da yayımlanan Doğru Söz gazetesi haftalık, siyasi, edebî, içtimai bir gazetedir.³⁷ Bu gazetenin müdürü ve yayımlayanı; Yusuf Eli Eliyev'dir. 1916'da 1-37; 1917'de 38-40. sayıları çıkmıştır.

İttihad (1917-1920):

Bakû'da yayımlanan bu gazete; günlük, siyasi, içtimai, edebî bir gazetedir.³⁸ Ceyhun Bey Hacıbeyli tarafından Boyşevik ihtilalinden sonra çıkarılmış, bir müddet sonra İttihad fırkasının yayın organı olmuştur. Mart olaylarından sonra kapatılmış ve Müsavat Partisinin iktidarda olduğu Azerbaycan'ın bağımsız cumhuriyeti dönemi boyunca çıkmıştır. Bu ikinci dönemde Doktor Qarabeyov tarafından idare edilmiştir.³⁹ 1917'de 1-21, 23; 1918'de 13, 57, 62-64, 66-68, 70, 72-74; 1919'da 1, 3-8, 11-13; 1920'de 3-7, 10, 14-19. sayıları çıkmıştır.

Yazarları arasında Ekrem Bedih ve Mehemmedbeyov'u sayabiliriz.

³⁴ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Biblioqrafiya, Bakı, Azernesr, 1993, s. 131.

³⁵ *age.*, s. 70.

³⁶ *age.*, s. 72.

³⁷ *age.*, s. 57.

³⁸ *age.*, s. 138

³⁹ Mehemmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Metbuatı, Bakı, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, 2004, s. 73.

Millet (Akmescid 1917, Bakû 1918):

Günlük, siyasi, içtimai, iktisadi, edebî ve millî bir gazetedir. Yayımlayanı; Kırım Müslümanları İcra Komitesi'dir. Başyazarı; Hasan Sabri Ayvazov'dur.⁴⁰ Toplam 186 sayısı çıkmıştır.

Müsavat (1917):

Bakû'da yayımlanan haftalık bir gazetedir. Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası yayınıdır. Toplam 6 sayısı çıkmıştır.⁴¹

Azerbaycan (Gence 1918, Bakû 1918-1920):

Günlük, siyasî, içtimai, edebî, iktisadî bir gazetedir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin gazetesidir.⁴²

İstiklal (1918 - 1920):

Bakû'da yayımlanan İstiklal gazetesi, Türk Adem-i Merkeziyet Fırkasının yayınıdır.⁴³ İstiklal gazetesinin amacı; Azerbaycan'ın bağımsızlığını müdafaa etmektir.⁴⁴

Azerbaycan matbuatı hakkında yapılan sınırlı araştırmalardan çok daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Bu sadece Azerbaycan için değil aynı zamanda Türkiye için de siyasi, sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu dönem matbuatının yazarları Türkiye siyasi, kültürel ve sosyal hayatında zaman zaman önemli roller oynamışlardır. Sadece Hüseyinzade Ali Bey, Mehmet Emin Resulzâde, Ahmet Ağaoğlu isimleri bile o dönemin çok daha fazla incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kaynaklar

- AKPINAR, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ALTUNTAŞ, S. (2006). *Burhan-ı Terakki Gazetesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARAT, R. R. (1997). "Matbuat" maddesi İA, C. 7, s. 385.
- AŞIRLI, A. (2009). *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*. Bakı.

⁴⁰ Rüstemova-Tohidi Solmaz, Azerbaycan Dövrü Matbuatı 1875-1990 Bibliyografiya, Bakı, 1993, s. 121.

⁴¹ *age.*, s. 114.

⁴² *age.*, s. 12.

⁴³ *age.*, s. 141-142.

⁴⁴ Mehemmedzade, Mirzebala, Azerbaycan Türk Matbuatı, Bakı, , 2004, s. 78.

- BEŞİKÇİOĞLU, B. M. (2008). *İrşad Gazetesinin 1907-1908 Yıllarının Kronolojik Fihristi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Füyuzat* (Dergisi), Baku 1906-1907.
- İrşad* (Gazetesi), Baku 1905-1908
- MEHEMMEDZADE, M. B. (2004). *Azerbaycan Türk Matbuatı*. Baku.
- Molla Nesreddin* (Dergisi), 1-8.ciltler (1906-1932), Baku 1996-2011 (Tıpkıbasım)
- RÜSTEMOVA-TOHİDİ, S. (1993). *Azerbaycan Dövri Metbuatı 1875-1990 Bibliografya*. Bakı: Azərneşr.
- SEVİMLİ, Y. (2001). *Hayat Gazetesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZÉYNALZADE, A. (2006). *Azerbaycan Metbuatı ve Çar Sənzurası 1850-1905*. Bakı.